

Proloog

Een Turkse braderie

Over het bruine water van de Amsterdamse Kostverlorenvaart galmen de klanken van Turkse drums, fluiten en sasgitaren. In het water weerspiegelen de contouren van een bouwplaats met enkele betonnen pilaren. Langs de kade staan Mercedesen, Audi's en Volkswagens. Verderop zijn er tientallen marktkraampjes en vlak daarnaast is een groot opblaasbaar springkussen neergezet. Turks-Nederlandse kinderen spelen en springen erop los, en lijken door het dolle heen. Turkse vrouwen met hoofddoeken lopen af en aan met eten en drinken. Andere vrouwen bakken op hete bakplaten Turkse pannenkoeken en pizzabodems. Naast de kramen zitten Turkse mannen gezamenlijk aan tafels. Ze drinken thee en koffie, en er staan nootjes op tafel. Bij de marktkraampjes, die als een lint langs de bouwplaats zijn opgesteld, wordt van alles verkocht. 'Eén *ayran* alstublieft,' zegt een Turkse man tegen een vrouw achter een stalletje. De vrouw staat op, gaat naar een koelkast en haalt er een beker met Turkse karnemelk uit. 'Een euro vijftig.' De man rekent af en loopt met zijn *ayran* naar de overkant, waar in een glazen vitrine een maquette te zien is. Aan de vitrine hangen groene A4'tjes met bedragen van 1000 euro, 10 000 euro en 15 000 euro erop. Op de briefjes zijn de namen te lezen van de mensen en bedrijven die het bouwproject van de Westermoskee sponsoren. De man buigt voorover, kijkt door het glas en zegt zacht tegen zichzelf: 'Dit is 'm. Hier heb ik zo lang voor gebeden. Hier heb ik zo lang op gewacht. Maar hij komt. Insj Allah, als God het wil. Hij komt.'

Achter het glas pronkt een kleine moskee van plastic. De maquette van het gebedshuis heeft een witte koepel, die door acht muren wordt gedragen. Tegen deze muren leunen vier halve koepels, die symmetrisch

tegenover elkaar gezet zijn. Daaronder is de begane grond, met een ingang aan de achterkant en een zuilengalerij aan de voorzijde, aan de kant van het water. Het complex heeft een puntige minaret, die er met kop en schouders boven uitsteekt. Het is een typisch Turkse moskee, in de traditionele stijl van de Ottomaanse moskeeënarchitectuur. Een ronde koepel en slanke minaret voeren de boventoon. Niet echt een gebouw dat je van oudsher in de Hollandse polder zult vinden. Maar het Hollandse zit hem in de details: de buitenkant van de moskee bestaat namelijk bijna geheel uit oer-Nederlandse bakstenen. De muren zijn opgebouwd uit zogenoemde speklagen. Deze lagen van witte en rode bakstenen komen vooral voor in de gebouwen van de Amsterdamse School, die met name in de wijken uit het interbellum te vinden zijn. Speklagen zijn ook te zien in traditionele gebouwen in de zuidelijke provincies van ons land. Niet alleen deze speklagen zijn echter opvallend, maar ook de Hollandse trapgevels, die aan de zijkanten van de koepel zijn verwerkt en lijken op de gevels van Amsterdamse grachtenpanden.

Om het plastic godshuis heen bevindt zich een andere maquette. Dit is het Piri Reïs-complex, een appartementengebouw dat in 2011 is voltooid en waar momenteel vooral jonge Nederlandse gezinnen wonen. In tegenstelling tot de Ottomaans ogende moskee is dit complex gebaseerd op de Grieks-Romeinse en Byzantijnse architectuur. Door de rode bakstenen afwerking sluiten moskee en wooncomplex goed op elkaar aan. De twee bouwwerken illustreren een toppunt van integratie tussen Oost en West.

De Turkse man op de bazaar recht zijn rug en kijkt om. Niet ver achter hem staan mensen in de rij voor de barbecue. Al de hele tijd hangt er een sterke grillgeur in de lucht. De blauwgrijze rook van het Turkse grillvlees zweeft boven de kraampjes uit, maar waait niet weg doordat de bouwplek en de braderie worden omringd door het hoge Piri Reïs-complex. Aan de andere kant van de markt staat een podium met grote geluidsboxen eromheen. De muziek verstomt en Hüseyin Gündüz, bestuurslid van de Westermoskee, stapt de Bühne op. De wat klein ogende Turkse man met bril en snor pakt de microfoon en tikt erop. Een suizend geluid klinkt hard uit de boxen en drijft over de hoofden van het publiek. Mensen schrikken op. Terwijl de zingende microfoon wordt bijgesteld, zetten jonge mannen klapstoeltjes voor

het podium neer. De omstanders, onder wie een enkele vrouw, gaan daarop zitten. Zodra de microfoon het doet, vraagt Gündüz het publiek om aandacht. 'In naam van Allah danken wij Hem en groeten wij Zijn profeet Mohammed,' zegt hij in het Turks. 'Het is vandaag 8 september 2013, en dit is een heel belangrijke dag voor de moslimgemeenschap in Nederland. Wij zullen hier vanmiddag een steen leggen voor de Westermoskee.' Op het programma staan veel sprekers, die stuk voor stuk achter Gündüz op het podium zitten. Het zijn onder meer oud-imam Osman Paköz, de Tweede Kamerleden Selçuk Öztürk (PvdA) en Ahmed Marcouch (PvdA), en het Utrechtse Statenlid Dursun Kiliç (PvdA), tevens de bouwmanager van het geheel.

Als Gündüz is uitgesproken, krijgt een imam met een Indonesisch uiterlijk de microfoon. Hij draagt een lang wit gewaad en heeft een *sonkok* op zijn hoofd, een zwart hoofddeksel dat lijkt op een omgekeerde emmer. Zingend begint hij aan een gebed. Zijn stem galmt over de markt, de bouwplaats en het Piri Reis-complex. Door de hele buurt is het te horen. Omwonenden doen hun ramen dicht. Ze lijken er nu al genoeg van te hebben.

Na het openingsgebed neemt bestuurslid Selami Yüksel de microfoon over. Hij spreekt in het Nederlands: 'Na twintig jaar beproevingen is het dan eindelijk zover: de bouw van de Westermoskee is onlangs van start gegaan en daarmee is de weg vrij voor de grote ontmoeting tussen de bezoekers van de Westermoskee en de bewoners van Amsterdam.' In de afgelopen twintig jaar zijn ze op verschillende terreinen vele ervaringen rijker geworden, meent Yüksel. 'Het was een periode waarin ons geduld, ons uithoudingsvermogen en onze relaties veelvuldig op de proef werden gesteld. Het waren twintig lange jaren, met vele juridische, maatschappelijke en politieke ups en downs. Ik wil hier niet over deze gebeurtenissen vertellen, maar het is wel een feit dat het project winnaars en verliezers kent.' Yüksel wil werken aan de toekomst en alleen nog maar vooruitkijken: 'Laten we voor de komende generaties een erfenis achterlaten die betekenisvol is en een missie heeft. Onze boodschap is dan ook: werk aan een vreedzame samenleving, waarin er ruimte en respect voor de vrijheden van alle mensen is. Maar verlies daarbij je waardigheid en eigenheid niet uit het oog.' Yüksel stelt voorts vast dat de scheiding tussen kerk en staat van belang is, en dat de politiek zich vaak heeft willen bemoeien met de moskeebouwers. 'We hebben ervaren dat het niet werkt wanneer er door derden pogin-

gen worden ondernomen om de islam in een andere vorm te gieten. De Koran en de Hadith, de overleveringen van de profeet Mohammed, vrede zij met hem, vormen de enige bron voor de islam. Als de bron zuiver is, is het water ook zuiver. De Westermoskee vormt in dat kader een belangrijke stap in de worteling van de islam in het Westen. Beste genodigden, de Schepper heeft de wereld verrijkt met alles wat een mens nodig heeft om er vreedzaam te kunnen leven. Laten we wat wij voor onszelf willen ook een ander gunnen.' Yüksel bedankt de geliefde Necmettin Erbakan, de voormalig leider van de Turkse beweging Milli Görüş, oud-moskeevoorzitter Fatih Üçler Dağ – die vandaag wegens verplichtingen in Turkije is – en al diegenen die er niet meer zijn. 'Moge Allah hen belonen in het paradijs.'

Yüksel heeft alle reden om oud-voorman Dağ te bedanken. Het was immers Dağ die in 2011 met twee andere vertegenwoordigers van de toekomstige moskee een bezoek bracht aan Necmettin Erbakan, de oprichter van Milli Görüş, en hem vroeg om steun voor de Westermoskee. Deze islamitische oud-premier overleed in februari 2011 op 84-jarige leeftijd in Ankara aan hartfalen. Mede door zijn steun was de realisatie van het veelbesproken moskeeproject in de Amsterdamse wijk De Baarsjes mogelijk. Veelbesproken, want voor een aantal Nederlandse en Europese critici wordt Milli Görüş – waarin de Westermoskee haar oorsprong vindt – een 'omstreden beweging' genoemd. Erbakan was degene die de beweging in de jaren zestig van de vorige eeuw stichtte. Het oprichtingspamflet met de titel *Milli Görüş* was een antwoord op de strenge secularisering die de Turkse staat en samenleving sinds de komst van Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938), de oprichter van de moderne Turkse republiek, hadden meegemaakt. In het beginselprogramma gaf Erbakan weer hoe zijn ideale Turkije eruit zou moeten zien: een samenleving die islamitisch en economisch onafhankelijk zou zijn. 'Milli Görüş' betekent 'nationale visie' en staat een sterk nationalistisch en islamitisch gedachtegoed voor, dat zijn oorsprong vindt in de eeuwenoude Nakşibendi-orde. Hoewel veel islamitische orden al in de jaren twintig door Atatürk waren verboden, slaagde deze soennitische soefi-orde erin zich aan te passen aan de regels en te overleven. Erbakan had banden met de belangrijke Nakşibendi-sjeik Mehmet Zahit Kotku, die hem aanmoedigde om islamitische normen en waarden via de politiek in praktijk te brengen. De Milli Görüş-beweging staat

zeer kritisch tegenover de westerse oriëntatie van Turkije. Zo zou het land onder andere zijn NAVO-lidmaatschap moeten opzeggen en meer toenadering moeten zoeken tot andere moslimlanden. Milli Görüş is niet per se tegen modernisering, maar benadrukt de Ottomaanse wortels van Turkije en bepleit een moderniseringstraject waarin het land verder integreert in het Midden-Oosten. Ook moeten de tijden van het Ottomaanse Rijk symbolisch gezien herleven. Een van de slogans van de beweging is dan ook *Yeniden büyük Türkiye* ('Weer een groot Turkije'). De islam zou in deze visie als leidraad voor de politieke koers moeten fungeren. Het uiteindelijke doel van de stroming is de vestiging van een islamitisch georiënteerde staat in Turkije die gebaseerd is op de sharia, de islamitische wetgeving. Om dit voor elkaar te krijgen richtte Erbakan in 1970 de Milli Nizam Partisi (Nationale Orde Partij, of MNP) op, een partij die de politieke islam als basisideologie heeft. Omdat het gedachtegoed van de partij indruiste tegen de regels van de seculiere Turkse staat, werd deze in 1971 door de Turkse autoriteiten ontbonden. Daar liet Erbakan het niet bij zitten: een jaar later richtte hij de partij opnieuw op, maar dan onder de naam Milli Selâmet Partisi (Partij van de Nationale Verlossing, of MSP). Deze partij werd niet verboden en behaalde in de jaren zeventig tussen de 8 en 11 procent van de stemmen. In 1978 vormde Erbakan zelfs een coalitieregering met de seculiere en sociaaldemocratische partij CHP van toenmalig premier Bülent Ecevit. De MSP kende een eigen krant en studentenbeweging. Ze bleef bestaan tot de militaire coup van 1980, toen alle politieke partijen en stromingen werden verboden; hun achterban werd veelal vervolgd.

In de jaren voor de coup had Erbakan zijn pijlen niet alleen op Turkije, maar ook op Europa gericht. Vanaf het begin van de jaren zestig waren miljoenen Turkse arbeidsmigranten als gastarbeiders naar West-Europa verhuisd. Toen in de jaren zeventig steeds meer Turken besloten om daar te blijven, kwam er een massale gezinshereniging op gang. Hierdoor ontstonden in landen als Nederland, België, Denemarken, Zweden, Zwitserland, Oostenrijk en Duitsland grote Turkse gemeenschappen. Milli Görüş richtte zich in eerste instantie op de groep Turken in Duitsland door moskeeverenigingen te stichten die vooral op het moederland georiënteerd waren. De clubs vielen allemaal onder een koepelorganisatie met de naam Avrupa Milli Görüş Teşkilatı (AGMT), oftewel de Europese Milli Görüş-vereniging.

Ook in Nederland werd de beweging actief: vanaf het begin van de

jaren tachtig zette Milli Görüş haar eerste stapjes in Rotterdam, Amsterdam en Amersfoort. Zo werd in de Amsterdamse wijk De Pijp in 1982 de Selimiye moskee opgericht. Het gebedshuis was gevestigd in een kleine ruimte in de Gerard Doustraat, waar een paar honderd mensen konden bidden. Later zouden anderen een Milli Görüş-afdeling in de wijk De Baarsjes oprichten. Deze club zou jaren later de Aya Sofya moskee stichten, de voorloper van de Westermoskee.

Door de militaire coup van 1980 in Turkije waren veel aanhangers van Milli Görüş voorzichtig geworden in hun uitingen. Ook in Nederland dachten velen: als ik me uitteef voor volgeling van Milli Görüş, zal ik daarvoor moeten boeten en dan kunnen er in Turkije mensen opgepakt worden.

Nadat de Turkse generaal Kenan Evren een nieuwe Turkse grondwet had laten schrijven en toen de democratie in 1983 was teruggekeerd, richtte Erbakan zijn MSP opnieuw op. Dit keer kreeg de partij de naam Refah Partisi (Welvaartspartij, of RP) en in de loop der jaren leverde ze burgemeesters van grote steden, onder wie de latere premier Recep Tayyip Erdoğan, die het burgemeesterschap van Istanbul op zich nam. In de jaren negentig werd Erbakan kortstondig premier van het land, maar na een fluwelen coup werd hij in 1997 uit zijn functie gezet. Later kwam zijn partij onder een andere naam weer terug en richtte zijn oude bondgenoot Erdoğan de nieuwe Adalet ve Kalkınma Partisi, of AK Partisi (Partij voor Rechtvaardigheid en Ontwikkeling, of AKP) op. Deze pleitte voor een gematigde islamitische politiek en is sinds 2002 in Turkije aan de macht. Erbakans eigen partij zakte weg en hijzelf overleed in 2011.

Maar zijn beweging is nog altijd springlevend. In Nederland, Duitsland en andere Europese landen is Milli Görüş doorgegaan met het uitbouwen van haar verenigingen, waarbinnen moskeeën van oudsher een centrale rol spelen. De Westermoskee heeft van oorsprong dus zeer nauwe banden met Milli Görüş en daarom ligt het voor de hand dat bestuurder Yüksel in zijn speech zijn grote leider Erbakan bedankt.

Terug naar de braderie van 8 september 2013. Yüksel geeft de microfoon aan een hoge gast uit het buitenland. Het is niemand minder dan Fatih Erbakan (35), de zoon van wijlen Necmettin Erbakan, die spreekt namens de Erbakan Foundation, een stichting die is opgericht om goede doelen in en buiten Turkije te steunen. Hij bedankt iedereen en 'de

Turken in de diaspora' in het bijzonder. 'Moge de almachtige God ons geven wat wij willen,' zegt Erbakan met stemverheffing. De toehoorders knikken en luisteren.

Volgens hem worden er tijdens deze ceremonie drie belangrijke zaken gerealiseerd. Als eerste is er de komst van de *namaz*, het gezamenlijke islamitische gebed, een van de belangrijkste zuilen van de islam. 'God prijst moslims het meest die een gebedsplek of moskee bouwen, zodat andere geloofsgenoten kunnen voldoen aan hun belangrijkste godsdienstige plicht: samen bidden. Iedereen die de deuren heeft geopend om een moskee mogelijk te maken, ervaart op de dag des oordeels een deel van Gods dank.' Ten tweede is er het gedachtegoed van zijn vader, aldus de jonge Erbakan. 'Jaren geleden heeft onze wijze leider de wens uitgesproken dat deze moskee er zou komen. Hij heeft gebeden voor de mensen die zich bezighielden met de totstandkoming van dit godshuis. Hij heeft zijn wil uitgesproken bij drie goede vrienden, die hem namens de Westermoskee hebben bezocht. Met de komst van deze moskee in Amsterdam is een van de belangrijkste wensen van Erbakan uitgekomen. Zijn gebeden zijn verhoord.'

Er is nog een derde belangrijke zaak waarvan de jonge Erbakan niet wil dat die de toeschouwers ontgaat. 'Net als wat de Ottomanen in het verleden in Europa hebben gedaan, zal deze moskee een islamitische voetafdruk zijn op dit continent. Het Ottomaanse Rijk heeft met zijn moskeebouwprojecten op de Balkan veel sporen achtergelaten in Europa.' De Turken in De Baarsjes zijn in de lijn met die traditie, meent hij. 'Jullie gaan een mooie moskee bouwen, met een goede minaret. De moskeeën die door de eeuwen heen door Turken op dit continent zijn gebouwd vormen de belangrijkste boodschap van de islam aan Europa. Met deze ene steen vangen jullie niet twee, maar drie vogels tegelijk.'

Nu lijkt het of de jonge Erbakan bijna klaar is. Toch wil hij het nog even hebben over 'een pijnlijk punt' dat de Turken buiten het moederland aangaat. 'Drieduizend kilometer verderop, in Turkije, staat ook een belangrijke moskee: de Aya Sofya.*' Dit gebedshuis is sinds 1934 een museum, wat een doorn in het oog is van veel conservatief-religieuze Turken.

* Tot aan de verovering van Constantinopel, in 1453, was de Aya Sofya een Byzantijnse kerk. De sultan maakte er een moskee van en veranderde de naam van de stad in Istanbul.

‘Wij Turken, die duizenden kilometers van ons thuisland moskeeën en minaretten bouwen, kunnen in ons eigen land en in de Aya Sofya van Istanbul geen gebedsdiensten houden. Helaas zetten wij nog geen formele stappen om dit te veranderen. Ik richt me daarom tot gezaghebbers en politici: zorg ervoor dat we daar weer kunnen bidden. De Westermoskee komt drieduizend kilometer verderop in een christelijk land te staan, waarin straks wél gebedsdiensten gehouden kunnen worden. Het is daarom spijtig dat de gunst van sultan Fatih Mehmet II om de Aya Sofya als moskee te gebruiken teniet is gedaan.’ De jonge Erbakan wil een gebed uitspreken. Daarin zal hij God vragen om de Aya Sofya in Istanbul weer in gebruik te laten nemen als moskee voordat de deuren van de Westermoskee opengaan. ‘Hopelijk is God ons zo genadig dat we voortaan in beide moskeeën kunnen bidden.’ De aanwezige Turkse Nederlanders klappen en juichen.

Tot slot wil de zoon van Erbakan een misverstand over de jihad uit de wereld helpen. ‘Zoals onze geliefde leider Erbakan vaak zei: het gemeenschappelijke gebed vormt de zuilen; de individuele verplichtingen van moslims zijn de muren en de koepel, de vervolmaking van de jihad.’ In het Westen is de jihad volgens de spreker een gevoelig probleem, dat opgelost moet worden. ‘Sinds de aanslagen van 11 september 2001 zijn er problemen ontstaan rond het begrip “jihad”. Dit wordt geïnterpreteerd als een bloedige strijd van moslims tegen ongelovigen. Dit is echter volstrekt onjuist.’ De voor moslims zo belangrijke term ‘jihad’ wordt volgens Erbakan foutief vertaald met ‘terroristische strijd’. Maar zoals alle Turken weten, is de islam een boodschap van vrede en liefde aan alles wat door God geschapen is, zegt hij. ‘De islam is een godsdienst van tolerantie. Godsdienst kan nooit geïnterpreteerd worden als het doden van mensen. Die kan ook nooit een vrijbrief zijn voor terreur en geweld. Wij danken God dat Hij ons als moslims geschapen heeft, want de islam is een zegen.’

Nu komt hij met een verwijzing naar de binnenlandse Nederlandse politiek. ‘Er zijn krachten die willen dat de islam wordt gezien als iets kwaadaardigs. Deze spelers willen dat alle slechte dingen in Europa en Amerika op het conto van de moslims komen te staan. Ze geven altijd de schuld aan de moslims,’ zegt Erbakan terwijl de Turkstalige aanwezigen aandachtig luisteren. ‘Wij moeten deze verkeerde verhalen weerleggen bij de Nederlanders en westerlingen. We moeten de mensen vervloeken die de islam ten onrechte van al deze negatieve dingen

beschuldigen. Ook moeten we duidelijk maken dat het begrip “jihad” in de islam niet gelijkstaat aan het doden van mensen, maar dat deze term juist het tegenovergestelde betekent. De jihad maakt geen onderscheid tussen gelovigen en ongelovigen. Het is juist een strijd om de ongelovigen van de hel te redden.’ De oude Erbakan was een jihadstrijder. Hij heeft Milli Görüş opgezet als een jihadbeweging, zo zegt zijn zoon vandaag. ‘Wij moeten zijn jihad voortzetten. De correcte uitleg van het begrip “jihad” moet voor ons het uitgangspunt zijn voor onze geloofsbelevens in Nederland. Jullie moeten met man en macht werken aan een betere en vredelievende wereld.’ Het publiek klap en juicht hard, en Fatih Erbakan gaat weer zitten. Hierna volgt nog een aantal korte toespraken. Tweede Kamerlid Ahmed Marcouch feliciteert iedereen met het bereikte resultaat en benadrukt dat de Turken trots mogen zijn op de moskee, die al in de steigers staat. Vooral de jonge bezoekers hangen aan zijn lippen. Hierna gaan alle gasten en aanwezigen met elkaar in gebed. Terwijl ook de eregasten met hun handpalmen in de lucht aan het bidden zijn, gaat de braderie in volle gang door. Sommige buurtbewoners proberen zich een weg te banen door de menigte. Een autochtone buurman uit het Piri Reis-complex worstelt zich geërgerd tussen de mensen door. Hij heeft een wit trainingspak aan en wil gaan hardlopen. Maar daarvoor moet hij eerst langs zijn ‘nieuwe burens’. Het ziet er wat ongemakkelijk uit.

Na het gebed nodigt bestuurslid Hüseyin Gündüz alle gasten in het Turks uit om van de bühne te stappen en naar het bouwterrein te gaan. Een voor een komen de heren van het podium af en zetten de toehoorders hun klapstoeltjes opzij. Verderop staat de maquette van de Westermoskee in zijn glazen vitrine te schitteren. Een zestal jongemannen gaan om de kast met de miniatuur heen staan en pakken die gezamenlijk op. Voorzichtig lopen ze met het gevaarte naar de bouwplek, waar ze de maquette op een witte sokkel zetten. Een van de jongens pakt een blauwe doek en vouwt deze uit over de vitrine van het schaalmodel. Als één groep loopt het gezelschap, dat bestaat uit binnen- en buitenlandse gasten, nu door de mensenmassa heen in de richting van de maquette. De aanwezige Turkse en Nederlandse journalisten komen met hun camera's en microfoons in hun handen achter de groep aan. Mannen, vrouwen en kinderen lopen mee. Het gedrang en geduw houdt niet op, maar de organisatoren hebben gezorgd voor een ordedienst die het

publiek van de bouwplaats en de hoge gasten scheidt. Hoofdgast Fatih Erbakan, bestuursleden Hüseyin Gündüz en Selami Yüksel, oud-imam Osman Paköz, de Indonesische imam, Statenlid Dursun Kiliç en de Tweede Kamerleden Ahmed Marcouch en Selçuk Öztürk gaan in een halve cirkel om de afgedekte maquette staan. Sommigen hebben witte bouwhelmen op. Öztürk pakt de blauwe doek vast en trekt die met een ruk naar zich toe. Iedereen klapt en vanuit het publiek klinkt '*Allahoe akbar!*' – God is groot!

De Turkse man die eerder bij de maquette stond, staat tussen de gewone mensen. Hij kijkt naar het gezelschap en de bouwplaats, en denkt: God, ik dank U dat wij in dit land ons geloof vrij mogen belijden. Moge God ons genadig zijn dat wij hier vrij mogen zijn.